

Ústav Edvarda Beneše v Londýně v padesátých a šedesátých letech 20. století

Pavel Carbol

Je symbolické, že v době 20. výročí konce nesvobody v Československu, vzpomenu příběhy lidí, kteří měli být zapomenuti. S nástupem komunistické diktatury v únoru 1948 začali českoslovenští demokratičtí politici uvažovat o možném exilu. Tyto snahy již s předstihem inicioval prezident Edvard Beneš, který vzhledem ke svému zdravotnímu stavu mohl vše podpořit hlavně materiálně. Před smrtí pověřil svého kancléře Jaromíra Smutného vybudováním Ústavu v Londýně. K dispozici dostal majetek prezidenta v Anglii - peníze za překlady knih a dům v ulici Gwendolen 26 v londýnském předměstí Putney. Ústav měl navazovat na činnost Ústavu T. G. Masaryka, který pomáhal Beneš v roce 1932 zakládat a jehož byl od roku 1945 i předsedou (Ústav TGM byl zrušen v roce 1953).

Filozofie plánující založení Ústavu vycházela z toho, že Masaryk a Beneš byli nejen politici světového formátu, ale i univerzitní učitelé a vědci. V ČSR přestávala po druhé světové válce platit zásada zakladatelů Československa, že „státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily“. Benešův Ústav v Londýně se měl zaměřit na studium politických a sociálních aspektů vzniku a vývoje čs. státu. Rovněž měl udržovat a rozvíjet Masarykovu a Benešovu stanovenou ideu politické, hospodářské a sociální demokracie. Ústav se zprvu neměl stát politickou organizací, politické problémy měl jen studovat a publikovat. Po únorovém převratu v roce 1948 a smrti Edvarda Beneše na podzim téhož roku, začaly být uskutečňovány poslední kroky ke vzniku Ústavu. Prezidentův bývalý kancléř Jaromír Smutný úspěšně dopravil do Anglie část Benešova archivu (část archiválií z let 1939 - 1943 zazdíl Smutný ve svém bytě. Úkryt byl nalezen v šedesátých letech při přestavbě bytu a ty pak vyšly ve dvou obsáhlých svazcích díky Historickému ústavu Čs.

akademie věd s názvem Dokumenty z historie československé politiky 1939 - 1943. Acta Occupationis Bohemiae . Moraviae, I., II., Praha 1966).¹

V červenci 1949 překročil s rodinou československé hranice do Německa. V Německu se těšil velké mediální pozornosti, stal se hostem Američanů ve Frankfurtu a uspořádal tam tiskovou konferenci. Pak zažádal o anglické vízum a čekal na emigrantské pasy.

Jaromír Smutný se narodil 23. června 1892 v Bavorově, gymnázium vystudoval v Benešově. V létě 1914 byl mobilizován do rakouské armády a v roce 1915 byl zajat na ruské frontě. Vstoupil do československých legií v Rusku a poté se podílel v pařížské Československé národní radě na formování čs. vojenských jednotek ve Francii. Na pařížské mírové konferenci v roce 1919 byl členem naší delegace. V meziválečném období zastával diplomatické funkce. Od roku 1937 se stal jedním z nejbližších spolupracovníků Edvarda Beneše a pracoval v Kanceláři prezidenta republiky. Za druhé světové války a po ní byl kancléřem prezidenta a ve funkci setrval i v prvních měsících po Benešově abdikaci. Práce v kanceláři komunistického prezidenta Gottwalda mu totiž umožňovala cenný přístup k informacím pro formující se nový zahraniční odboj. Zároveň mohl začít pro Ústav budovat archivní a personální zázemí.²

V Londýně se poté jeho nejbližšími spolupracovníky při zakládání Ústavu stali Dr. Jaroslav Stránský a Dr. Lev Sychrava.

V roce 2005 jsem se po konzultaci s Prof. PhDr. Věrou Olivovou, DrSc. rozhodl zpracovat činnost londýnského Ústavu. Čekal mne tedy úkol najít fotokopie materiálů z Ústavu a případně vyhledat žijící pamětníky. Z odborné literatury jsem věděl, že v roce 1951 byl archiv Ústavu předán do archivu

¹ Archiv Národního muzea, osobní fond Jaromíra Smutného – neuspořádáno, kart. 6

² Kolář, František a kol.: Politická elita meziválečného Československa 1918-1938. Praha 1998, s. 238-239.

Kolumbijské univerzity v New Yorku. Dnes je to fond „Jaromir Smutny Papers“ v rozsahu 27 kartonů s více než 8 000 dokumenty. V období tzv. Pražského jara došlo v Československu k vydání Benešových Mnichovských dní, které v letech své existence připravil londýnský Ústav. Normalizace pak omezila další snahy a pokusy navázat v československé historiografii tématicky na činnost londýnského Ústavu.

Mne zajímaly osudy materiálů po roce 1989, kdy mohly být oživeny demokratické tradice československého státu a historiografie získala absolutní svobodu tvorby. Byl obnoven ústav T. G. Masaryka, dnes Masarykův ústav, a zároveň se stal součástí Akademie věd. 23. května 1990 byla v Praze založena společnost Edvarda Beneše jako nástupnická organizace londýnského Ústavu dr. Edvarda Beneše. Slavnostní akt proběhl v prostorách České národní rady. Společnost měla společenskou i politickou podporu a jejím předsedou se stal dr. Jiří Vyvadil. V roce 1991 se Společnost „přesunula“ do okruhu odborných historiků a symbolicky se tak vrátila k původní Benešově myšlence vědecké instituce.³

V době porevoluční přivezl do Prahy osobně fotokopie archiválií syn zakladatele londýnského Ústavu Jaromíra Smutného pan JUDr. Miroslav Smutný. Fotokopie byly převedeny do elektronické podoby a na dalších více než 10 let uloženy v depozitáři archivu Národního muzea. Fond nebyl nijak uspořádán a obsahuje seznamy členů Ústavu včetně adres, seznamy zvaných nečlenů na jednotlivé schůze, korespondenci, písemně zpracované přednášky, materiály vydávané Ústavem, pozvánky na akce pořádané Jaromírem Smutným a jeho spolupracovníky. Součástí materiálů jsou i fotografie a písemnosti soukromé povahy vážící se k Edvardu Benešovi a k Jaromíru Smutnému. Díky Prof. PhDr. Věře Olivové, DrSc. a Prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi, DrSc. se mi podařilo získat jednu kopii materiálů na DVD. Protože se jedná o problematiku

³ Olivová, Věra: Ústav Edvarda Beneše v Londýně. Praha 2000, s. 33.

soudobých dějin, začal jsem hledat cesty jak získat svědectví posledních pamětníků londýnského exilu. Pokusil jsem se tedy „vsadit“ na nejstarší metodu přenosu informací. Dnes námi využívanou orální historii. Podařilo se mi získat londýnskou adresu pana Miroslava Smutného a navázat s ním kontakt. Zároveň jsem si uvědomil tu nejpodstatnější věc, která bude limitovat celé moje snažení: od konce činnosti Ústavu uplynulo více než 40 let a navíc již tehdy se českoslovenští pounoroví exulanti potýkali s nedostatkem následovníků. Byli to typičtí představitelé elit, kteří se vypracovali celoživotním úsilím do svého společenského postavení a o svůj vliv po nástupu komunismu v republice přišli. Do exilu odcházeli tudíž již ve starším věku a věděli, že po nich Ústav pokračovat ve své činnosti nebude. Tato prognóza se během šedesátých a sedmdesátých let s jejich úmrtími naplnila. Reálná se tedy jevila možnost nechat si „vyprávět dějiny“ zprostředkovaně neboli z druhé ruky. Anglicky bychom si mohli vypomoci, že se jedná o „oral history second hand“. První z těchto možností mi byl ochoten poskytnout pan JUDr. Miroslav Smutný. I jeho pomoc a podpora však měla svá úskalí. V odborné literatuře k orální historii lze vymezit historikovu činnost při rozhovoru s pamětníkem následovně: „Bezprostředním cílem konkrétní práce v orální historii je uskutečnění (získání) rozhovoru, který rozšiřuje naše poznání o určité historické události (období), o prožitku, aktivitě a postojích toho, kdo rozhovor poskytuje, k této události (období), nebo přináší obraz celého jeho dosavadního života v kontextu jeho osobních i společenských vztahů, významných historických událostí i každodenního života ...“⁴

Jenže komunikace mezi mnou a panem Miroslavem Smutným probíhá pouze pomocí tzv. emailu. Generace potomků československých emigrantů má většinou, což je i tento příklad, ke své původní vlasti velmi vřelý vztah, ale pevně je již ukotvena ve své

⁴ Vaněk, Miroslav: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha 2004, s.53.

druhé zemi. Navíc jsou tito lidé pochopitelně také v pokročilém věku. Návštěvy v České republice, pokud jim zdravotní stav dovolí, jsou čistě rodinného charakteru. S těmito žijícími pamětníky je tedy většinou možný pouze omezený kontakt v písemné, přesněji řečeno elektronické podobě. Tato komunikace sice po precizním naformulování otázek může být systematičtější, avšak pro historika neúplná. V těchto případech nezíská badatel exkluzivitu poslechnout si ústně podaný životní příběh se všemi emocemi, gesty, mimikou a aktuálními reakcemi. Lze tedy tuto formu rozhovoru s trochou nadsázky označit za tištěnou orální historii. Z hlediska výjimečnosti informací je třeba vzít za vděk i tímto řešením. Druhou variantou, se kterou jsem se v praxi setkal, je i dobře známá metoda nabalování či tzv. sněhové koule v poněkud neplánovaném podání. Časopis Týden v minulém roce zveřejnil rozhovor se synem československého politika Ladislava Karla Feierabenda panem Ivo Feierabendem. Kontaktoval jsem redakci zmíněného periodika a získal tak opět mailový kontakt, tentokrát na Iva Feierabenda. Ivo Feierabend po roce 1948 vystudoval v USA (občanem je od roku 1954) politické vědy na univerzitách v Berkeley a na Yale. Živil se ale také jako zahradník či popelář u kalifornského jezera Tahoe. Jako účastník války v Koreji se stal americkým veteránem a působil pak na San Diego State Univerzity, kde se věnoval výzkumu politického násilí i vládních represí. Od roku 1992 je emeritním profesorem. Žije v městečku Del Mar v Jižní Kalifornii.⁵

Ladislav Karel Feierabend sice nebyl členem londýnského Ústavu Edvarda Beneše, nicméně patřil k prominentním pounorovým exulantům. Měl spoustu společenských kontaktů a zapojil se do činnosti Hlasu Ameriky. Vzpomínky jeho syna jsou proto pro dokreslení situace československých politiků a jejich rodin v exilu velmi cenné a zajímavé.

⁵ Korespondence mezi Ivem Feierabendem a Pavlem Carbolem

Kromě elektronické korespondence se mi podařilo s Ivem Feierabendem hovořit i telefonicky. Věřím, že při některé z jeho návštěv v České republice dojde i na naše osobní setkání. Třetí typ zkušenosti s tzv. nabalováním osobních vzpomínek mám z roku 2007, kdy univerzita v Hradci Králové pořádala historickou konferenci. Připravil jsem si příspěvek o materiálech a archivních dokumentech k Ústavu Edvarda Beneše v Londýně a o na něj navazující Společnosti Edvarda Beneše v Praze po roce 1989. V příspěvku jsem zmínil osobu jednoho ze zakladatelů londýnského ústavu MUDr. Františka Smetánku. Z posluchačů se zapojil do diskuse starší pán a mou přednášku doplnil o několik dalších postřehů. Po konferenci jsme spolu ještě setrvali v družném hovoru. Jako „znalec“ Dr. Smetánky se mi představil MUDr. Jan Gayer z Hradce Králové. Aniž bych to měl v úmyslu, absolvoval jsem bez přípravy rozhovor s pamětníkem poválečného prostředí v Hradci Králové a místním patriotem. Doplnil jsem si tak další zajímavé informace k osobnosti z řad zakladatelů londýnského Ústavu Edvarda Beneše.

Po vzniku Ústavu Dr. Edvarda Beneše pro politické a sociální studium v Londýně 7. března 1950 musel jeho hlavní „patron“ Jaromír Smutný zapojit do jeho činnosti další exilové osobnosti. Kromě Dr. Jaroslava Stránského a Dr. Lva Sychravy se aktivně na chodu Ústavu podíleli další českoslovenští exulanti, na jejichž přínos by se nemělo zapomínat. V Kuratoriu nově založené instituce figurovali Vojta Beneš, Jaromír Smutný, Jaroslav Stránský, Lev Sychrava a František Smetánka ...

Prof. MUDr. František Smetánka (1888 - 1967) se narodil severně od Nového Města na Moravě ve Sněžném (tehdy Německém). Jeho otec tam byl evangelickým farářem. František Smetánka vystudoval medicínu a stal se lékařem na ORL oddělení nemocnice v Havlíčkově Brodě. Avšak působil tam jen krátce. Po první světové válce odešel do Jugoslávie, kde v Záhřebu

vznikala lékařská fakulta. Smetánka se stává jedním ze zakladatelů této záhřebské fakulty.

Konec meziválečné Evropy a začátek druhé světové války „přestěhovaly“ Františka Smetánku na západ. Jeho rozsáhlé jazykové znalosti mu dopomohly k účasti na vysílání BBC pro Střední východ. Jako úředník se také podílel na fungování československé exilové vlády v Londýně. Po druhé světové válce se ve znovu obnovené československé republice angažoval v založení univerzity v Hradci Králové.

Když se fakulta etablovala, byl jmenován první definitivní děkan, a tím se stal Prof. MUDr. František Smetánka. Bohužel po krátké době přišel tzv. „vítězný únor“ a Smetánka v létě 1948 opustil definitivně ČSR. Vrátil se do Velké Británie, kde začal přednášet na univerzitě a pracovat v londýnském Ústavu. Vše potřebné a mnohé další zajímavé informace jsem pak s MUDr. Gayerem ještě vykořespondoval. Orální historie je tedy z části závislá na náhodách, které mohou kteréhokoliv badatele potkat při prezentaci svých pracovních výsledků.⁶

Další zajímavou zkušeností s orální historií jsou pro mne a zajisté i pro další mladší historiky, kteří se zabývají zejména soudobými dějinami, kontakty se staršími a zkušenějšími kolegy. Když jsem začal před několika roky spolupracovat a konzultovat odborné záležitosti s Prof. PhDr. Věrou Olivovou DrSc. neuvědomil jsem si jako začínající badatel ihned jednu podstatnou věc. Československá historiografie byla po roce 1948 a pak snad s ještě větší intenzitou v letech tzv. normalizace po Pražském jaru pod nesmiřitelnou cenzurou a personálními čistkami ochuzena o mnohé. Některá témata byla sice v roce 1968 takřikajíc vytažena z trezoru a na krátkou dobu byla aktuální. Takovým případem bezesporu byli všichni českoslovenští exulanti a jejich osudy. Autory těchto témat z doby tehdy nedávno minulé,

⁶ Rozhovor a korespondence mezi Pavlem Carbolem a Janem Gayerem

čekaly neveselé a většinou i neodborné roky mimo historická pracoviště.

Paní Prof. PhDr. Věra Olivová, DrSc. se po založení či spíše obnovením Ústavu - nově Společnosti Edvarda Beneše stala pro mne nejenom odborným patronem, ale i zdrojem informací v širších souvislostech. Její postřehy a vzpomínky se tak vlastně staly, možná i trochu neplánovaně, orální historií ve formě profesního životního příběhu. Je to zřejmě typický jev pro mladé badatele střední a východní postkomunistické Evropy, že dohánějí informační ztráty z let komunistické totality. Lidé tak vyprávějí skrze svůj příběh další příběhy, které jim doba neumožnila plně zachytit a zveřejnit. Hlavní bariéra však nebyla ani tak v nemožnosti tvůrčí práce, ale zejména v tom, co Winston Churchill pojmenoval krutě a výstižně jako železnou oponu.

Bádat a publikovat o pounorovém exilu bylo v Československu v podstatě životně nebezpečné a nemožné. Informace získané byť i oficiálním způsobem byly nezveřejnitelné. Z těchto zkušeností lze tedy označit za největšího nepřítele orální historie totalitní režimy. Všechny mají totiž stejného jmenovatele, bojí se svobody slova. Příběhy lidí, zejména elit, jsou často nežádoucí zbraní vůči vládní moci. Je třeba si jen přát, aby již nikdy zážitky našich spoluobčanů nemusely být vyprávěny po nucené pauze až z druhé ruky a nikdo nebyl ochuzen o autentičnost projevu pamětníků významných událostí našich dějin. Nezbyvá než věřit, že společenský vývoj k této jistotě směřuje ...